

Jørn Henrik Petersen

Værdier og interesser i socialpolitikken

De grundlæggende værdier bag velfærdsstaten udtrykt ved historien om den barmhjertige samaritan, empatiteorien og tanken om beslutningstagen bag „uvidenhedens slør“ kontrasteres med elementer af en positiv teori om den politiske mekanismes funktion. Denne lader velfærdsstaten fremstå som et biprodukt af andre foranstaltninger, som en justering til marginalvælgerinteressen, eller som organiserede gruppers „sætten deres interesser igennem“. Når „mekanismens“ resultater afviger fra ideen, placeres velfærdsstaten som følge af selvishedens samfundsmæssige dialektik i et spændingsfelt, der gør den sårbar og truer dens legitimitet.

Indledning

Emnet for denne artikel er værdier og interesser, måske snarere værdier contra interesser, som de finder udtryk i socialpolitikken. Den mulige modsætning mellem værdi og interesse ligger centralt placeret i det relevansfelt, som er fælles for politologer og økonomer med interesse for den virkelige virkelighed.

Det er mit hovedsynspunkt, at velfærdsstaten er placeret i et spændingsfelt mellem en legitimt omfordelende aktivitet, der er funderet i grundlæggende værdier, og en omfordelende indsats, som udspringer af det moderne demokratis interessebaserede politik. Det er denne spænding, der udfoldes i de følgende ræsonnementer. En spænding mellem beslutningers mulige etiske grundlag og et perspektiv, der udspringer af en public choice betragtning: en anvendelse af grundlæggende økonomisk metode på politiske fænomener.

Med det sigte at placere diskussionen i en dansk sammenhæng kommer Jørgen Dich til at spille en betydelig rolle. Af hensyn til yngre læsere bør måske bemærkes, at Jørgen Dich (1901-1975) efter en forudgående embedsmandskarriere fra 1950 til 1971 var professor i socialpolitik ved Aarhus Universitet. Han var i sjælden grad en lærer, der satte et præg på sine studerende. For en fremstilling af

hovedpointerne i hans videnskabelige forfatterskab henvises til Petersen (1976).

Når Dich ristes denne rune har det tre årsager. For det første udviklede han i perioden 1958-1965 en analytisk tilgang til velfærdsstatsproblematikken, som i ikke ringe grad er beslægtet med Anthony Downs' (Downs, 1957). For det andet benyttede han sit otium til at skrive *Den herskende klasse*, der i sine grundtræk er beslægtet med Niskanens arbejde om bureaukratiets funktion (Niskanen, 1971). Og for det tredje definerede han i sit socialpolitiske standardværk (Dich, 1964) begrebet socialpolitik så bredt, nemlig som læren om de offentlige tilskud, at han derved opfattede velfærdsstaten i en langt større og bredere kontekst end vanligt var. Derfor må Jørgen Dich have en fremtrædende placering i en drøftelse af værdier contra interesser i socialpolitikken. Og så til sagen.

Udviklingen af skatte- og tilskudspolitikken 1939-1965

I 1965 præsenterede Jørgen Dich en analyse af udviklingen i skatte- og tilskudspolitikken siden 1939 (Dich, 1965). Sigtet var at belyse de ændringer i indkomstfordelingen, der kunne henføres til forandringer i skatteskalaer, skattestruktur og ændrede principper for ydelse af til-

Jørn Henrik Petersen

Værdier og interesser i socialpolitikken

De grundlæggende værdier bag velfærdsstaten udtrykt ved historien om den barmhjertige samaritan, empatiteorien og tanken om beslutningstagen bag „uvidenhedens slør“ kontrasteres med elementer af en positiv teori om den politiske mekanismes funktion. Denne lader velfærdsstaten fremstå som et biprodukt af andre foranstaltninger, som en justering til marginalvælgerinteressen, eller som organiserede gruppers „sætten deres interesser igennem“. Når „mekanismens“ resultater afviger fra ideen, placeres velfærdsstaten som følge af selvishedens samfundsmæssige dialektik i et spændingsfelt, der gør den sårbar og truer dens legitimitet.

Indledning

Emnet for denne artikel er værdier og interesser, måske snarere værdier contra interesser, som de finder udtryk i socialpolitikken. Den mulige modsætning mellem værdi og interesse ligger centralt placeret i det relevansfelt, som er fælles for politologer og økonomer med interesse for den virkelige virkelighed.

Det er mit hovedsynspunkt, at velfærdsstaten er placeret i et spændingsfelt mellem en legitimt omfordelende aktivitet, der er funderet i grundlæggende værdier, og en omfordelende indsats, som udspringer af det moderne demokratis interessebaserede politik. Det er denne spænding, der udfoldes i de følgende ræsonnementer. En spænding mellem beslutningers mulige etiske grundlag og et perspektiv, der udspringer af en public choice betragtning: en anvendelse af grundlæggende økonomisk metode på politiske fænomener.

Med det sigte at placere diskussionen i en dansk sammenhæng kommer Jørgen Dich til at spille en betydelig rolle. Af hensyn til yngre læsere bør måske bemærkes, at Jørgen Dich (1901-1975) efter en forudgående embedsmandskarriere fra 1950 til 1971 var professor i socialpolitik ved Aarhus Universitet. Han var i sjælden grad en lærer, der satte et præg på sine studerende. For en fremstilling af

hovedpointerne i hans videnskabelige forfatterskab henvises til Petersen (1976).

Når Dich ristes denne rune har det tre årsager. For det første udviklede han i perioden 1958-1965 en analytisk tilgang til velfærdsstatsproblematikken, som i ikke ringe grad er beslægtet med Anthony Downs' (Downs, 1957). For det andet benyttede han sit otium til at skrive *Den herskende klasse*, der i sine grundtræk er beslægtet med Niskanens arbejde om bureaukratiets funktion (Niskanen, 1971). Og for det tredje definerede han i sit socialpolitiske standardværk (Dich, 1964) begrebet socialpolitik så bredt, nemlig som læren om de offentlige tilskud, at han derved opfattede velfærdsstaten i en langt større og bredere kontekst end vanligt var. Derfor må Jørgen Dich have en fremtrædende placering i en drøftelse af værdier contra interesser i socialpolitikken. Og så til sagen.

Udviklingen af skatte- og tilskudspolitikken 1939-1965

I 1965 præsenterede Jørgen Dich en analyse af udviklingen i skatte- og tilskudspolitikken siden 1939 (Dich, 1965). Siget var at belyse de ændringer i indkomstfordelingen, der kunne henføres til forandringer i skatteskalaer, skattestruktur og ændrede principper for ydelse af til-

skud. Overensstemmende med Dichs afgrænsning af socialpolitikken (Dich, 1964) omfattede analysen også de skjulte tilskud knyttet til særlige regler vedrørende den skattepligtige indkomstopgørelse for specielle grupper af befolkningen.¹

Før krigen hvilede indkomstskatten på nettoindtægten med yderst begrænset adgang til særlige fradrag, og tilskudene blev med få og små undtagelser ydet efter mangel på evne til at klare sig. Det betød, at åbne kontanttilskud fortrinsvis tilfaldt personer med arbejdsindtægter, og at de blev aftrappet med voksende indkomst. Der var kun små tilskud til landbrugerne, og de skjulte tilskud var få og begrænsede. Efterkrigstidens af alle politiske partier anerkendte skatte- og tilskudspolitik medførte grundlæggende ændringer. Nydannelserne var især til fordel for personer med forretningsindtægter. Tilskudene var hyppigt voksende med indtægtens størrelse og begunstigede personer med forbrugskapital i en bestemt form. Det betød, at lige store indkomster blev beskattet højest forskelligt.

Førkrigstidens hævdevundne lighedsprincip var forladt. Middelstanden havde i stigende grad erobret socialpolitikken gennem tilskud i en form, så virkningerne var skjult for andre end de indviede.

Forklaringen

Dichs forsøg på en forklaring af udviklingen er det første danske bidrag baseret på en økonomisk, metodologisk betragtning anlagt på politiske fænomener, dvs. et public choice perspektiv.²

Den økonomiske adfærd omfatter indtægtserhvervende og indtægtsdisponerende handlinger samt bestræbelser på, gennem gruppedannelser, at påvirke dispositioner til egen fordel. Tilsvarende omfatter den politiske adfærd magterhvervende og magtomfordelende handlinger

samt bestræbelser på, gennem gruppedannelser, at påvirke magthavernes dispositioner til egen fordel.³ Det fælles træk er, at organiserede udbydere i indbyrdes konkurrence søger markedseksansion gennem en hensigtsmæssig pris- og reklamepolitik, idet deres muligheder i nogen grad påvirkes af markedets gennemskuelighed.

Kernen i forklaringen er da den, at den indtrufne socialpolitiske omkalfatring skyldes politikernes bestræbelser på at bevare eller erobre statsmagten, hvilket igen betyder, at værdier og ideer får en sekundær, om overhovedet nogen betydning.

Politikernes muligheder beskrives analogt til en variant af den moderne virksomhedsteori, hvor ledelsen søger ekspansion under den restriktion, at aktionærernes krav om et vist mindsteafkast skal indfries. Prispolitisk søges marginalkøberne/vælgerne begunstiget, uden at det skaber væsentlig uro blandt de inframarginale købere/vælgere, idet ekspansionsønsket afbalanceres i forhold til aktionærernes/partimedlemmernes minimale fordringer. Af grunde, der er udviklet i både virksomheds- og public choice teorien, er de kræfter, som støtter minimalkravene, oftest svagere, end dem der varetager ekspansionsønsket. Da det, om end i varierende grad, gælder for alle politiske partier, vil deres faktiske politik blive meget nær sammenfaldende. Resterende forskelle, ofte af overvejende retorisk karakter, skyldes hensyntagen til de inframarginale vælgere, især partimedlemmerne.

Det politiske marked er, hævder analysen, generelt mere uigennemsigtigt end det økonomiske. „At det i virkeligheden er skatteyderne, der betaler, og at man også selv er skatteyder, glemmes ofte i den almindelige begejstring for at mod-

tage statstilskud" (Dich, 1965: 253).⁴ Denne uigennemsi g tighed fører til, at de offentlige ydelser vil ekspandere.⁵ Det ligger ikke i de politiske kræfters natur, at ekspansionen standser, når marginalomkostninger og -nytte balancerer.⁶

I henseende til organisationernes indflydelse peger Dich på, at LOs hovedvirke ligger på den faglige front, hvorimod landbrugsorganisationerne i højere grad virker politisk. Derfor er de inframarginale vælgeres interessevaretagelse stærkere i Venstre end i Socialdemokratiet.

Den analyserede periode prægedes af betydelig velstandsstigning og betragtelig inflation; men det er, siger Dich, alene et ydre miljø, der har ladet den politiske mekanismes konsekvenser fremtræde så meget større og så meget mere synlig (for den kyndige iagttagere?).

Ekspansionen er ikke et resultat af noget program eller nogen ideologi, men af en hensyntagen til grænsevælgerne. Bekendelsesideologierne tjener først og fremmest en varettagelse af de mindstefordringer, som udspringer fra partimedlemmene.

Værdigrundlag og virkelighed, ide og mekanisme

Medens Dich primært befatter sig med omfordelingen til marginalvælgernes fordel, men dog alligevel peger på en mere generel ekspansionstendens, er det især de vækstfremkaldende forhold i almindelighed og de heraf følgende konsekvenser, forfatteren og samfundsdebattøren Peter P. Rohde anfører som en risiko ved velfærdsstaten. En vækst fremkaldt ikke af ideen, men af mekanismen. Velfærdsstaten som en simpel følge af demokratiets ekspansion under liberalistiske forudsætninger.

Rohde (Rohde, 1960) opfatter velfærdsstaten som en overgangsform mel-

lem en tid præget af relativ fattigdom og absolut ulighed og en tid med absolut rigdom og relativ lighed. I den nye tid vil, ifølge Rohde, velfærdsstatens forsorgside konsekvent blive erstattet af forsikring. Velfærdsstaten er en overgangsform, der - sine indlysende fordele til trods - indebærer risici og farer. Udspringende både fra udbuds- og efterspørgselssiden:

..... således har der allerede i mange år været en slags kapløb mellem de politiske partier i demokratiene, hvor alle partier søger at tilkøbe sig vælgerbefolkningens gunst ved at love den større og større sociale ydelser, altså ved en stadig udvikling af velfærdsstaten. Kampen om stemmerne kan derved udvikle arbejdet på at udvide forsorgen i en uheldig retning og forvandle den til en form for bestikkelse. Man kunne måske bedst betegne denne korrupsion af velfærdsstatens ide med udtrykket: servicestaten.

De nydende i servicestaten behøver i reglen ikke frygte nogen form for tvang; tværtimod, eftersom det kan være en slags bestikkelse, de modtager, er de til en vis grad situationens herrer og kan spille de forskellige partier, som bejler til deres gunst, ud imod hinanden på valgdagen... Denne overbudspolitik kan føre til at forsorgen ikke indskrænker sig til det fornødne, hvilket igen vil føre til at det nydende flertal forvandles til passive modtagere, som ikke føler sig forpligtet til at yde og betragter det som en selvfølge, at alt bliver givet. Kort sagt, det bliver til en klasse af samfundssnyltere, der forlanger brød og skuespil - og får det" (Rohde, 1960: 7).

Rohde opererer således med en skelnen mellem velfærdsstatens ide, dens værdigrundlag og dens virkelighed. Og en påstand om, at virkeligheden løber fra ideen.

Hovedhjørnestenen i velfærdsstatens værdigrundlag er den historie, vi alle kender så godt. Historien om den barmhjertige samaritan. Den fortæller os om det menneskelige grundvilkår, at livet leves

i udsathed og indbyrdes afhængighed. Alle kan vi, som ham der faldt i røvernes hænder, blive ramt af livets tilskikkelser, henvist til en afhængighed af andre. Vi er hinandens verden og hinandens skæbne, selv om vi har en mærkelig og ubevidst forestilling om, at den enkeltes verden hører vi andre i egentlig forstand ikke med til. Der kan være gode grunde til den forestilling, og dem kan vi underkaste en abstrakt diskussion; men her bryder fortællingen ind, fordi den kan noget, som debatten ikke kan. Den kan standse al videre diskussion, fordi den en gang forstået er uomgængelig sand. Hævet over al historisk betinget relativisering fastholder fortællingen os på et andet menneskeligt grundvilkår: forpligtigelsen til at holde næstens liv i vor hånd; forpligtigelsen på et liv i ansvar, hvis forsømmelse påfører os skyld.

Ser man bort fra, hvem der fortalte historien, kan man også tale om en narrativt begrundet moral. Samlivet med den fremmede organiseres gennem kulturen. Og når en kultur virker, skyldes det ikke mindst, at de fælles fortællinger skaber gruppeidentitet. Mange af de store fortællinger understreger netop et mådehold på de individuelle ønsker, så det at indfri sine forpligtigelser over for andre bliver en opgave på lige fod med tilfredsstillelse af de individuelle behov. Kulturen som tydningsfaktor virker gennem fortællingen.

Værdigrundlaget kan også uden for forkyndelsens kategori tolkes på et rent humant grundlag. Det er for eksempel teologiprofessoren Knud Løgstrups tilgang i hans bestemmelse af den etiske fordring (Løgstrup, 1956). Det er også indfaldsvinklen i en nyudkommen bog af filosofen Erich Klawonn (Klawonn, 1996). Han argumenterer just for en moral uafhængig af kulturelle omskiftelser, subjektive holdninger osv. Kernebegrebet

er den særlige erkendelseform, han betegner empatisk identifikation eller slet og ret empati. Lidt forenklet kan det oversættes som evnen til indlevelse. En menneskelig evne, der gør, at andres verdener i større eller mindre grad bliver nærværende inden for den enkeltes egen virkelighed. Denne virkelighedsgørelse for den enkelte af andres virkelighed er en ahistorisk, absolut betingelse for menneskeligt samliv. Og den betyder, at andres erfaringer af positiv eller negativ værdi bliver handlingsrelevante for den enkelte selv. Empatien giver ansatsen til forpligtigelsen til omsorg for andre.

Lidt den samme betragtning finder man i sociologen A.W. Gouldners (1973) dictum:

„I den udstrækning den enkelte kan identificere sig med den svage og fattige, eller i den grad vedkommende kan forestille sig selv en dag at være svag med behov for hjælp, vil hans ensidige forliden sig på en reciprocitetsnorm frembringe en anet fornemmelse af hans egen fremtidige situations usikkerhed, hvor sikker vedkommende end måtte føle sig i øjeblikket. Mennesket har alle steder og til alle tider oplevet, hvordan andre ganske lig det selv er blevet ramt af 'hårde tider', uheld, sygdom, mangel på anerkendelse, og hvordan alle bliver gamle, trætte, svagelige, uskønne - på en eller anden måde reduceret. I en anelse om og i en oplevelse af sådanne omstændigheder, erindres den enkelte om, at der kan komme en tid, hvor han eller hun er afhængig af andres hjælp uden nogen form for modydelse. På denne måde udvikles der en fornemmelse af svagheden ved en ensidig forliden sig på reciprocitet som norm.“

En tredje indfaldsvej til velfærdsstatens værdigrundlag er tanken om beslutninger bag uvidenhedens slør, som beskrevet af filosofen John Rawls (Rawls, 1972). I hans tankeverden udspringer spillereg-

lerne for vore indbyrdes relationer af fælles beslutninger i en hypotetisk situation, hvor ingen kender sin egen placering i samfundsstrukturen. Ikke ved, om han eller hun, når sløret falder, bliver rig eller fattig, stærk eller svag, privilegeret eller underprivilegeret. Det, vi i den tilstand kan enes om, er velfærdsstatens kerne, de etiske præferencer, løsrevet fra interesserne. Styret af individuel modvilje mod risiko enes vi om ansvarets fordeling mellem den enkelte, fællesskaberne og det offentlige. Fordelingen af rettigheder og forpligtigelser. Risikomodvilligt vælger vi regler, der er fair og rimelige, og som beskytter den enkelte som barn, som gammel og i livets midterfase. Beskytter os imod en tilværelse levet i udsathed. Beskytter os imod livets risici. Foreningen af egeninteressen og solidariteten. Egoismen kanaliseret over i altruisme.

Begribeligvis har de her skitserede tilgange til forståelse af velfærdsstatens værdigrundlag en forskellig vægtlægning på livsverdensetikken og systemverdensetikken. Livsverdensetikken som udtryk for moral i forhold til konkrete andre inden for den umiddelbart givne livsvirkelighed. Systemverdensetikken som udtryk for moral i forhold til andre uden for den enkeltes anskueligt konkrete livsverden.

Den sondring skal vi vende tilbage til. Her skal det kun konstateres, at velfærdsstaten har et solidt etisk fundament, et begrundet sæt af værdier.

En vandring i dansk alderdomsforsørgelse

Historien om dansk alderdomspensionering har rødder længere tilbage; men her begynder vi den i slutningen af 1880'erne (Petersen, 1985; 1989; 1990; Baldwin, 1990). Sociale reformer var sat på dagsordenen. Landbruget ønskede

dem. Og landbruget regerede. I varemarkedet var salgspriserne faldende. I arbejdsmarkedet øgedes efterspørgslen på grund af begyndende produktionsomlægning, medens udbudet faldt på grund af ud- og afvandring. Deraf fulgte stigende lønninger. Faldende salgspriser, voksende lønudgifter og stabile rentebetalinger satte landbruget under pres. Gårdmændene ønskede, for at holde udvandringen tilbage, øjeblikkeligt virkende reformer til fordel for landarbejderne. Med statstilskud. I så vid udstrækning som muligt for at sænke jordskatterne og som en begyndelse på vejen imod en skatteomlægning med øget vægt på indkomstskatter. Skatteovervæltning fra land til by.

Både i Venstre, et parti i stadig større splittelse, og i Højre, træt af forfatningskampen, var der enighed om fremme af sociale reformer, som gav arbejderne øjeblikkelige og håndgribelige goder, så han følte sig beskyttet mod følgerne af sygdom og ulykke og ikke trykket af udsigten til efter et arbejdsomt liv at stå uden hjælp og støtte i sin alderdom. Borger og bonde måtte stå sammen for at væge den bestående samfundsorden mod socialistiske omvæltningsforsøg. Sådan lød det fra Det Moderate Venstre under Frede Bojsens ledelse.

Af dette konglomerat af en varetagelse af gårdmændenes interesser, hensyntagen til de svage, politiske hensyn, skatteomlægning osv. groede vedtagelsen af den første danske alderdomsforsørgelseslov. For en detaljeret fremstilling, se især Petersen, 1985.

I sine grundtræk stod 1891-ordningen til vedtagelsen af aldersrentelovgivningen i 1922. Den indebar først og fremmest indførelse af faste takster i form af et i lovgivningen fastsat fradragssystem. Idemæssigt kan man naturligvis som baggrund pege på den senere socialminister

K.K. Steinckes tidligere drøftelse af forholdet mellem skøn og ret, almisse og retlighed (Steincke, 1912; 1913/14; 1920). Mere afgørende var dog nok den forudgående diskussion mellem Socialdemokratiet og de borgerlige partier vedrørende fastsættelse af minimumssatser. Socialdemokratiet havde ønsket minimalssatser for at kunne forene ret og skøn, dvs. for at have frit spillerum i de socialdemokratiske ledede kommuner. Venstre-regeringens gennemførelse af faste regler var i ikke ringe grad et forsøg på at reducere de socialdemokratiske kommuners frie udfoldelsesmuligheder. Retten afledt af det gustne overlæg.

Socialreformen af 1933 var primært en kodifikation. Og ideen om folkeforsikringen udsprang først og fremmest af Steinckes forsøg på semantisk at drage nytte af forsikringsbegrebets folkelige appel og symbolværdi. Han huggede forsikringsbegrebet og befriede det i det store og hele for dets kerneindhold. Af et kompromis fremstod den kuriøse ide om såkaldt obligatorisk, bidragydende medlemskab af sygekassen som adgangsvilkår for aldersrenten! Reformen var et appendiks til Kanslergadeforliget, hvor Socialdemokratiet og Venstre fandt hinanden i en aftale, der varetog begge partiers økonomiske interesser. Den socialpolitiske komponent var i bedste fald et biprodukt til foranstaltninger til gavn for landbruget. Og lad det så i parentes være nævnt, at man forhøjede satserne i folkeforsikringen. Samtidigt gennemførte man en pristalsregulering, som resulterede i den af Venstre ønskede nedsættelse! Jo, politik er et morsomt fænomen, og politiske handlinger sigter sjældent på fremme af gennemskuelighed.

Folkeforsikringen var alene forsikring i semantisk forstand og indebar kun en højst indirekte præmiebetaling. Det var

en væsentlig årsag til, at mange, der i øvrigt var berettiget, undlod at søge aldersrente. Den blev i store dele af befolkningen fortsat opfattet som offentlig hjælp. Noget man ikke havde betalt for. Og derfor ikke var berettiget til. Det satte skel. Og skel har sine konsekvenser.

På den ene side den, at mange måtte klare sig igennem ved egen indsats, selv om de havde en ret. En sær ulighed afledt af den folkelige opfattelse af ydelsen. Og i sammenhæng dermed en følelse af mindreværd hos dem, der nødvendigvis måtte se sig henvist på aldersrenten. På den anden side den, at skellet indebar risikoen for en opdeling af befolkningen i betalere og nydere. En farlig opdeling, måtte mere skarpsindige og fremadskuende politikere tænke: Fordi skattebetalingen kunne være den mistelten, som under et ekspanderende skattetryk ville gøre det vanskeligt at fastholde flertalsstøtten til et velfærdsdemokrati, eller med Rohdes ord en servicestat, hvis velfærdsordningerne kun kom en del af befolkningen til gode. I sit særdeles læseværdige og provokerende idepolitiske essay om danskerens velfærdsdemokrati drager redaktør og mag.art. Henning Fonsmark i en bidende formulering konsekvensen af den risiko, Rohde i 1960 havde påpeget:

„Når man nu netop ikke vil afskaffe den privatkapitalistiske produktionsform men tværtimod udnytte dens effektivitet, og når man selv erkender sammenhængen mellem beskatning og initiativ, så giver det jo ikke megen mening, hvis det eneste man kan mobilisere til økonomisk betryggelse af velfærdssystemet er en øget beskatning af det kapitalistiske initiativ. Og det giver navnlig slet ingen politisk betryggelse. Den kan kun sikres, hvis et meget stort, ubestemt antal af vælgere - og helst hele befolkningen - bringes ind i et egentligt klientforhold til statsmagten. Her er det ikke nok at operere med marginalgrupper som han-

dicappede, ulykkesramte eller sociale 'tabere'. Her må der nødvendigvis tages fat på vælgergrupper af en helt anden størrelsesorden, f.eks. de unge under uddannelse, de boligsøgende, de gamle, de små erhvervsdrivende, de kulturforbrugende etc. Generelle støtteordninger og overførsler til den slags normalt fungerende samfundsgrupper vil ganske vist have svært ved at leve op til den humanistiske formålsbeskrivelse, som Jørgen Dich havde ret i at fremhæve som den officielle hovedbegrundelse i velfærdsideologien "... Men hvad de bredt anlagte subsidier savner i humanistisk prægthed, vinder de til gengæld i politisk effekt. Et folkestyret samfund, der får held med i princippet at gøre samtlige sine vælgere til sine sociale klienter, behøver ikke længere bekymre sig om ideelle begrundelser for sin eksistens. Begrundelserne vil ikke længere være efterspurgt. Valget har truffet sig selv" (Fonsmark, 1990: 166).

Det var væsentlige motiver for vedtagelsen i 1956 af folkepensionen. Fra aldersrente til folkepension. Ren semantik og symbol; men af stor betydning for holdningen til alderdomsforsørgelsen (og i sine videre konsekvenser til velfærdsstaten). Der indførtes en ret for alle til at oppebære folkepensionens mindstebeløb uden hensyn til formue og indtægt. Ordningen skulle ikke længere kun være universel i dækningsmæssig henseende, men universel i den forstand at alle oppebære en ydelse. Et brud med det hævdevundne princip om, at de bedre stillede ikke skulle have alderdomsydelser. Middelstandens og overklassens begyndende integration i den mere synlige del af velfærdsstaten. Samtidigt indførtes det såkaldte folkepensionsbidrag, der opkrævedes sammen med indkomstskatten. Formålet var at lade ordningen fremstå som noget, man havde betalt for. At understrege ydelsernes karakter af retlighed hvilende på en modydelse. En indrømmelse til en tradi-

tionel borgerlig ideverden. Stort set alle oppebar herefter folkepension.⁸

Omsvinget i Venstre til fordel for begyndende universelle ydelser var indtrådt allerede før 1956, idet man argumenterede ud fra hensynet til opsparing og formuedannelse. Det konservative Folkeparti var mere sendrægtigt, men det formelle folkepensionsbidrag (og indekskontraktkonstruktionen) sikrede enighed om folkepensionen.

Hermed var vejen banet for gennemførelsen af den fulde folkepension over perioden 1965-1970. Ledsaget af pensionstillægget. Og nye politiske positioner blev etableret, hvilket fremgik, da man i 1980'erne vendte tilbage til et fradrags-system, som imidlertid kun vedrørte arbejdsindtægterne.⁹

Tilbage til Jørgen Dich

Efter denne korte vandring i alderspensioneringens historie kan vi vende tilbage til Jørgen Dichs tankeverden. Hans 1965-analyse pegede på en og samme tid bagud til tidligere dele af hans forfatterskab og fremad mod senere. I sin meget kendte bog, *Den herskende klasse* (Dich, 1973) beskrev han ideologien som en særlig udformning eller en forstærkning af den politiske interesse, hvilket kan svække hans sondring i øvrigt mellem politiske og ideologiske årsager. Han fastholdt den imidlertid, fordi han, ud over en ideologisk forklaring på dele af udviklingen frem imod 1973, behandlede to tilfælde, der i særlig grad forekom ham at have en politisk forklaring. Begge udspringer de af den socialpolitiske historie. Begge sandsynliggøres de af den kursoriske vandring i alderdomsforsørgelsen. Og begge kunne de være yderligere bevidnet ved vandring i andre dele af den socialpolitiske historie.

Det første tilfælde foreligger, når social lovgivning fremkommer som biprodukt ved gennemførelse af foranstaltninger, der i virkeligheden har et andet sigte og virker som et middel til opnåelse af andre og for den herskende klasse mere afgørende formål. Det andet, når de politiske partier benytter socialpolitiske ydelser som middel til at udvide deres vælgerskare, dvs. teorien om marginalvælgernes betydning i den politiske proces. Virkeligheden henvist på magt- og marginalvælgerteori. Værdierne henvist til bekendelsesideologierne.

Hermed peges på i hvert fald to arbejder i Dichs forudgående forfatterskab. I 1958 holdt han en gæsteforelæsning på Lunds Universitet, hvis hovedanliggende vedrørte det i økonomisk forstand normative grundlag for den moderne velfærdsstat. Da forelæsningen blev publiceret (Dich, 1958), var den udvidet med ræsonnementer om drivkræfterne bag velfærdsstaten. Det er en grundtanke hos Dich, at velfærdsstaten er en følge af demokratiets ekspansion under liberalistiske forudsætninger. Velfærdsstaten er ikke i ordets egentligste betydning et tilstræbt ideal. En interessant konstatering hos en forfatter, der i sit hele virke var tæt på en lang række af de økonomer, hvis tankegods mange identificerer med velfærdsstatens ideologiske fundament: Alva og Gunnar Myrdal, Ragnar Frisch, Frederik Zeuthen og mange andre ånder knyttet til den danske centraladministration, og hvis 1958-arbejde remdeles står som en fornem sammenfatning af det økonomisk/normative grundlag for den moderne velfærdsstats foranstaltninger og berettigelse.

For en positiv betragtning er de mange tilskud (åbne som skjulte), der har set dagens lys, ikke udsprunget af en generel teori om, at der herved skulle opnås en for samfundet bedre ordening. De er ud-

sprunget af politiske krav fra befolkningsgrupper med den hensigt at opnå særlige fordele. Har andre grupper derved kunnet opnå politiske eller økonomiske gevinster, har kompromisets vej været bannet. Derfor beskrives velfærdsstaten som et konglomerat af særinteresser uden generelt mål og uden sammenhæng til hverken en teori om opnåelig samfundsnytte eller om en autoritær eller alfaderlig statsopfattelse.

„Det er derfor forståeligt, at politiken i et demokratisk samfund må blive præget af krav. Hvis imidlertid mange grupper får gennemført deres krav om øgede tilskud til særlige ydelser, kommer andre virkninger frem, end hvis kun en enkelt eller nogle få mindre grupper opnår disse fordele. Jo flere grupper der kommer ind under tilskudsordningerne, i desto højere grad kommer de enkelte grupper til at bidrage til finansieringen af tilskudene til de andre grupper. Den enkelte gruppes nettofordele bliver stadig mindre. Man kan tænke sig at nå den tilstand, hvor enhver gruppe i skatter betaler samme beløb til finansiering af andre gruppers tilskud, som de selv modtager i tilskud“ (Dich, 1958: 44).

Det turde nu være indlysende, at Dich ikke i sine bestræbelser på at forstå den politiske udvikling tillægger værdierne den store betydning. At analysere politik er efter hans opfattelse en søgen efter de klasseinteresser, der står bag. Han kontrasterer derfor i *Den herskende klasse* to teoridannelser. Den, der baserer sig på den herskende klasses interesser som bestemmende for den politiske udvikling, og den, som opfatter udviklingen på det socialpolitiske område som et resultat af en voksende forståelse for de dårligst stillede befolkningsgruppers stilling i samfundet, dvs. en ideernes indflydelse som den drivende kraft.

Tanken går tilbage til hans anmeldelse (Dich, 1952) af den afhandling, der på

dansk (økonomisk videnskabelig) grund må opfattes som locus classicus, nemlig Niels Lindbergs disputats, (Lindberg, 1951). Om end begrænset til et snævrere problemområde, nemlig den økonomiske videnskabs normative antagelser og deres konsekvenser for den økonomiske politik, har den (og Dichs vurdering) væsentlige implikationer for denne artikels genstandsområde. Lindbergs, nu af de fleste glemte, afhandling er i ikke ringe grad et værdifuldt supplement til det også internationalt set klassiske arbejde af Myrdal (Myrdal, 1930).

En hovedpointe i Dichs anmeldelse er, at verden beherskes af stræben efter penge og magt. De opfattes som de faste størrelser, idealerne vil tilpasse sig. Ideerne ændrer ikke interesserne. Snarere accentuerer de dem, fordi de tillægger de mere egoistiske interesser et skær af højhed og samfundsgavnlighed, hvilket gør, at man føler sig ædel ved at handle egoistisk. Ideernes funktion bliver da at afskaffe mulige sjælelige konflikter, hvorved tilfredsheden øges, fordi ånd og interesse går op i en højere enhed. Dette er ifølge Dich muligt, fordi de fleste ideer er ret udflydende og ubestemt formuleret, så de er åbne for det indhold, visse interesser på et givet tidspunkt vil tillægge dem. Ideerne bringes til sejr, når de støtter sig til politiske retninger, der sejrer. Ikke på grund af deres immanente kraft.

Det er den samme tankegang, man genfinder i *Den herskende klasse*.

Den herskende klasse

I Dichs sidste arbejde, *Den herskende klasse* (Dich, 1973), konkluderer han, at der ikke vedrørende overførselsindkomsterne findes politiske kræfter af ekspansiv karakter, der vil føre til forringet velfærd.¹⁰ Dette i modsætning til kræfterne

bag realydelserne. I henseende til disse er han i højere grad tilbøjelig til at basere sig på en ideologisk forklaring.

Med udgangspunkt i det socialdemokratiske valgsprog: „Mennesket i centrum“¹¹ finder Dich en fremvoksende holdning, der fritager den enkelte fra ansvaret og de individuelle følger af manglende tilpasning, hvilket skaber plads for det offentliges ansvar og pligt til at hjælpe på et humanistisk grundlag. På det grundlag har den tjenende stand, som forvalter realydelserne, opbygget en ideologi i kontakt med stærke instinkter i befolkningen. Den bunder i humanismens sociale, menneskelige forståelse (socialsektoren), i ønsket om sundhed og angst for døden (sundhedssektoren) og i middelstandens foragt for det legemlige arbejde (uddannelsessektoren). Og da den klasse, der skaber et lands ideologi, også former politikerne i sit billede, får den magt. Den tjenende stand har derfor udviklet sig til den herskende klasse. I modsætning til tidligere herskende klasser har den tjenende stand ikke andre midler til rådighed end sine eksperter og sin ideologi, hvorved den gennemfører en socialpolitik, som tjener den selv bedst. Dens krav på klienternes vegne er et krav til andre, så dens krav - motiveret i perfektionismen - bliver en hjælp til klassen selv.¹²

Ideologien, de tilkendegivne værdier, opfattes som en idealisering af den økonomiske interesse. „Med den til formålet tilpassede ideologi kan man med endnu større nidkærhed følge sine egoistiske interesser og samtidigt føle sig som et hæderligt menneske“ (Dich, 1973: 16).

Selvishhedens samfundsmæssige dialektik

Hvorom alting er, udspringer de dybere liggende kulturlag af en kristen grundop-

fattelse suppleret med renaissancens humanistiske idealer. Det betyder, at vi har en forforståelse af, hvad der er ret og rigtigt; men vi er også mennesker med alt, hvad det indebærer. Indkrogede i os selv. Selviske. Og når det drejer sig om at bjerge sig sin plads i solen, skyer vi ingen midler. Og dermed placeres vi i et spændingsfelt: selviskhedens samfundsmæssige dialektik. Spændingen mellem Dichs positive teori om drivkræfterne i det politiske marked på den ene side og velfærdsstatens etiske grundlag, som udfoldet i et tidligere afsnit, på den anden.

Analysen af den socialpolitiske udvikling sandsynliggør, at drivkraften bag velfærdsstatens udvikling snarere er af selvisk end af moralsk natur. Og så er udviklingen alligevel i en vis forstand overensstemmende med det moralske motiv, thi med ikke-moralske midler (mekanismen) er der opnået meget af det, som i moralens perspektiv (værdien/ideen) er efterstræbelsesværdigt: reduktion af fattigdom, svækkelse af social udstødelse, tålelig indkomstfordeling, individuel sikkerhed, indkomstudjævning over livsløbet, begrænsede sociale spændinger osv.

Disse resultater er indfældet i love og anordninger, og derfor er der gode selviske grunde til, at de fleste samfundsmlemmer overholder adfærdsformer, som er overensstemmende med moralske minimumskrav. Velfærdsstatens institutioner forstærker i den enkeltes livstydning en hensyntagen til de andre. Derfor er velfærdsstaten op til et vist punkt en civilisationens og menneskelighedens triumf; men det er ikke uden problemer. Når nemlig staten overtager en ansvarlighed, der ellers skulle være min, føler jeg mig ikke længere forpligtiget i forhold til virkelige mennesker, der lever et virkeligt liv. Min forpligtigelse reduceres til at overholde regler. Og abstrakte og upersonlige for-

pligtigelser er mange fristet til at smyge sig uden om.

I dette perspektiv spiller mekanisme og ide i hvert fald op til et vist punkt sammen; men virkelighedernes virkelighed kan også gives en anden tolkning. Prægnant indpakket med public choice teoriens åndelige fader, nobelpristageren James Buchanans (Buchanan, 1991: 245) dictum:

„Med den politiske dynamik, der karakteriserer det moderne demokrati, er det ikke overraskende, at bestræbelser på at ændre markedets ulighedsskabende effekter bliver et dække for fremme af egne fordelingspolitiske interesser. Med den legitime omfordelende velfærdsstat som figenblad, resulterer det moderne demokratis interessebaserede politik i udviklingen af et samfund, hvor der nok gennemføres omfordeling, men en omfordeling uden sammenhæng med velfærdsstatens legitime forudsætninger. Mere eller mindre åbent ændres 'velfærdsstaten' til et system, hvor spillet mellem konkurrerende interessegrupper gør os alle fattigere.“

Når staten traditionelt er blevet anset som en moralsk aktør, har det hvilet på den opfattelse, at den i modsætning til individerne er en upartisk, uegennyttig handlende enhed hævet over interesserne; men det forekommer i stigende grad at være et arkaisk syn, fordi moderniteten ikke er individuel, men gruppepræget. Og interessegrupperne har kun interesser. Medens individer kan skabe loyalitetsbånd og personlige forpligtigelser, gælder det ikke grupper. Hvor individer kan indgå aftaler og kontrakter, indgår grupperne alliancer. Hvor individerne gennem empati kan inddrage andres virkelighed og gøre den handlingsrelevant for sig selv, ville det være institutionelt selvmord for grupper. Medens individer er udstyret med samvittighed, er det umuligt for in-

teressegrupper, fordi ansvaret fortoner sig og skylden er ikke eksisterende: men i det lys kommer systemverdensetikken i vanskeligheder.

På den anden side af civilisationens og menneskelighedens triumf ligger der derfor farligt land: Den parodiske tilskudsstat, vildskudsstaten, kontrolstaten. Selviskhedens samfundsmæssige dialektik. Interessen contra værdien. Ideen contra mekanismen.¹³

Noter

1. Analysen omfattede ikke konsekvenser af prisintervention i form af maksimalpriser på huslejen eller minimalpriser på landbrugsvarer.
2. Ikke mindst minder analysen om Downs' (Downs, 1957). Den var ikke Dich bekendt i 1965, medens han i *Den herskende klasse* (Dich, 1973) refererede til Downs. Det bør tilføjes, at grundtankerne i analysen fra 1965 allerede var præsenteret tidligere (Dich, 1958).
3. Dich betoner ikke den forskel, der skyldes, at indkomsterhvervende og indkomstdisponerende aktiviteter vedrører de samme individer, medens magterhvervelse og magtomfordeling vedrører henholdsvis politikere og vælgeradfærd. I øvrigt udelader han bortset fra enkelte sporadiske bemærkninger magtomfordelingen og påvirkningerne af magthaverne gennem pressionsgruppedannelse af sin analyse.
4. Dette udsagn ligger tæt på Jørgen Pedersens formulering: „Det, der foregår, er en slags bondefangeri. Man gør ikke klart for den enkelte vælger, hvad disse foranstaltninger indebærer af udgifter for ham og indskrænkninger i hans handlefrihed“ (Pedersen, 1958: 109).
5. Argumentet vedrører tydeligvis en mulig fiskal illusion. Den er hos Dich som i den senere Leviathan-litteratur retningsbestemt. Virkeligheden synes i god overensstemmelse hermed, men der kan dog også argumenteres omvendt, at vægtlægningen vedrører skattesiden, medens tilskudssiden undervurderes, jf. for eksempel Musgrave (1981).
6. Det er heri, problemet består. Thi Dich har jo netop tidligere argumenteret for, at ukendskab til den virkelige byrdefordeling kan være optimalitetsfrembringende, idet illusionen om byrdefordelingen kan kompensere for borgernes undervurdering af fremtidig nytte: „Netop den omstændighed, at forestillingen om udgifternes fordeling er forkert, kan have ført til et for pågældende gruppe i det lange løb bedre resultat, end hvis en rigtig forestilling om byrdefordelingen havde eksisteret. Teorien om, at den rigtige viden er forudsætning for det rigtige resultat, er derfor meget nøje knyttet til den rene liberalismes forudsætning om det frie forbrugsvalgs rationalitet. Hvor denne forudsætning ikke slår til, kan netop den fejlagtige viden være forudsætningen for at få den rationelle fordeling“ (Dich, 1958: 47). Dog tilføjes det, at det manglende kendskab til den virkelige byrdefordeling ikke er garanti for, at man virkelig når det rationelle resultat.
7. Fonsmark refererer her til Dichs bog *Den herskende klasse* (Dich, 1973), jf. næste afsnit. Fonsmark har selv i sit essay (Fonsmark, 1990: 154ff) identificeret velfærdsdemokratiets ideologi med de synspunkter, der indgår i Krag (1954).
8. Det er unægteligt en pudseløjerlighed, at folkepensionen blev slutstenen på et kommissionsarbejde, der var sat i søen i 1948, vedrørende gennemførelse af en folkeforsikring. Baldwin (1990) anfører om dette kommissionsarbejde: „The commission put in a curious performance. Interpreting its mandate, it took contributory social insurance to mean a funded system.... Ignoring all evidence to the contrary, the Danes nevertheless sat down to demonstrate meticulously the problems besetting full funding, thus beating - bureaucratic paragraph by paragraph - a horse that was not only dead, but in an advanced state of putrefaction. The possibility of pay-as-you-go financing (som finansielt grundlag for en i øvrigt mere aktuarisk orienteret ydelse, min bemærkning) seems never to have been considered. Whether the commission's peculiar interpretation was the result of ignorance or clever tactics does not emerge from its records. The effect of its choice, however, and the conclusions that flowed necessarily from it, was to discourage the bourgeois parties' ambitions, eliminating any contributory ap-

- proach from the discussion of reform."
9. Det er ikke stedet her at udfolde de senere års pensionspolitiske begivenheder omhandlende for eksempel gennemførelsen af ATP og arbejdsmarkedspensionerne. Der henvises til Petersen (1996b). Ligeså behandles dette tema i Kvist og Petersen (1996).
 10. Konstateringen er tydeligvis ikke konsistent med Dichs tidligere påstande. For eksempel anfører han (Dich, 1965: 53-54), at det politiske markedes uigennemsigthed fører til, at de offentlige ydelser vil ekspandere, og det ligger ikke i de politiske kræfters virke, at ekspansionen standser, når den optimale ligevægt imellem indsats af produktive kræfter og nytten deraf er nået. Og i Dich (1958: især p. 47), hvor han bruger det manglende kendskab til den reelle byrdefordeling som argument for en mulig korrektion af et irrationelt forbrugsvalg, tilføjer han, at der ikke er garanti for, at man virkelig når det rationelle resultat. Man kan meget vel tænke sig, at dette punkt overskrides.
 11. Der refereres her til *Mennesket i Centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (1953) og Krag (1954); jf. også Fonsmark (1990: især pp. 147-200).
 12. Som Dich (1958; 1965) i en vis udstrækning var beslægtede med Downs' (1957) tankeverden, kan *Den herskende klasse* anskues parallelt til for eksempel Niskanen (1971). Modelbyggeren Niskanen og polemikeren Dich gør begge op med den hævdvundne opfattelse af bureaukratiet som tjener i en højere sags interesse og erstatter den med tanken om selvstændigt agerende offentligt ansatte med egne mål.
 13. Om den velfærdsstatsens sårbarhed, der er en følge af selvskhedens samfundsmæssige dialektik, og om presset på velfærdsstatsens legitimitet, se Petersen (1996a).

Litteratur

- Baldwin, Peter (1990). *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875 - 1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, James M. (1991). „Potential and Limits of Socially Organized Humankind“, i J.M. Buchanan, *The Economics and Ethics of Constitutional Order*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Dich, Jørgen S. (1952). „Ideeer og Interesse i Praktisk Politik“, *Socialt Tidsskrift*, 28, pp. 43-53.
- Dich, Jørgen S. (1958). „Bidrag til belysning af den moderne velfærdsstats økonomiske problemer“, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 96, pp. 17-50.
- Dich, Jørgen S. (1964). *Socialpolitikens Teori*. København: Dansk Videnskabeligt Forlag.
- Dich, Jørgen S. (1965). „Udviklingen af skatte- og tilskudspolitikken siden 1939. Et bidrag til forklaring af de politiske kræfter i Danmark siden 1939“, *Økonomi og Politik*, pp. 225-260.
- Dich, Jørgen S. (1973). *Den herskende klasse, En kritisk analyse af social udbytning og midlerne imod den*. København: Borgens Forlag.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York.
- Fonsmark, Henning (1990). *Historien om den danske utopi. Et idepolitisk essay om danskernes velfærdsdemokrati*. København: Gyldendal.
- Gouldner, A.W. (1973). *For Sociology*. London: Lane.
- Klawonn, Erich (1996). *Udkast til en teori om moralens grundlag*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Krag, Jens Otto (red.) (1954). *Tidehverv og Samfundssorden. En socialistisk orientering*. København: Fremad.
- Kvist, Jon og Jørn Henrik Petersen (1996). *Statutory and Supplementary Pensions. Implications for Welfare State Typologies*. forventes afsluttet og publiceret ultimo 1996.
- Lindberg, Niels (1951). *Idealer og Regler i anvendt Økonomi*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Løgstrup, Knud E. (1956). *Den Etske Fordring*. København: Gyldendal.
- Mennesket i centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (1953). København: Fremad
- Musgrave, Richard A. (1981). „Leviathan cometh - or does he?“, pp. 77-120 i H. Ladd og N. Tideman (eds.), *Tax and Expenditure Limits*. Washington: Urban Institute.
- Myrdal, Gunnar (1930). *Vetenskap och politik i nationalekonomien*. Stockholm.
- Niskanen, W.A. (1971). *Bureaucracy and representative Government*. Chicago.

- proach from the discussion of reform."
9. Det er ikke stedet her at udfolde de senere års pensionspolitiske begivenheder omhandlende for eksempel gennemførelsen af ATP og arbejdsmarkedspensionerne. Der henvises til Petersen (1996b). Ligeså behandles dette tema i Kvist og Petersen (1996).
 10. Konstateringen er tydeligvis ikke konsistent med Dichs tidligere påstande. For eksempel anfører han (Dich, 1965: 53-54), at det politiske markedes uigennemsigtighed fører til, at de offentlige ydelser vil ekspandere, og det ligger ikke i de politiske kræfters virke, at ekspansionen standser, når den optimale ligevægt imellem indsats af produktive kræfter og nytten deraf er nået. Og i Dich (1958: især p. 47), hvor han bruger det manglende kendskab til den reelle byrdefordeling som argument for en mulig korrektion af et irrationelt forbrugsvalg, tilføjer han, at der ikke er garanti for, at man virkelig når det rationelle resultat. Man kan meget vel tænke sig, at dette punkt overskrides.
 11. Der refereres her til *Mennesket i Centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (1953) og Krag (1954); jf. også Fonsmark (1990: især pp. 147-200).
 12. Som Dich (1958; 1965) i en vis udstrækning var beslægtede med Downs' (1957) tankeverden, kan *Den herskende klasse* anskues parallelt til for eksempel Niskanen (1971). Modelbyggeren Niskanen og polemikeren Dich gør begge op med den hævdvundne opfattelse af bureaukratiet som tjener i en højere sags interesse og erstatter den med tanken om selvstændigt agerende offentligt ansatte med egne mål.
 13. Om den velfærdsstatsens sårbarhed, der er en følge af selvishedens samfundsmæssige dialektik, og om presset på velfærdsstatsens legitimitet, se Petersen (1996a).
- of Constitutional Order*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Dich, Jørgen S. (1952). „Ideeer og Interesse i Praktisk Politik“, *Socialt Tidsskrift*, 28, pp. 43-53.
- Dich, Jørgen S. (1958). „Bidrag til belysning af den moderne velfærdsstats økonomiske problemer“, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 96, pp. 17-50.
- Dich, Jørgen S. (1964). *Socialpolitikens Teori*, København: Dansk Videnskabeligt Forlag.
- Dich, Jørgen S. (1965). „Udviklingen af skatte- og tilskudspolitikken siden 1939. Et bidrag til forklaring af de politiske kræfter i Danmark siden 1939“, *Økonomi og Politik*, pp. 225-260.
- Dich, Jørgen S. (1973). *Den herskende klasse, En kritisk analyse af social udbynting og midlerne imod den*, København: Borgens Forlag.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York.
- Fonsmark, Henning (1990). *Historien om den danske utopi. Et idepolitisk essay om danskernes velfærdsdemokrati*, København: Gyldendal.
- Gouldner, A.W. (1973). *For Sociology*, London: Lane.
- Klawonn, Erich (1996). *Udkast til en teori om moralens grundlag*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Krag, Jens Otto (red.) (1954). *Tidehverv og Samfundssorden. En socialistisk orientering*, København: Fremad.
- Kvist, Jon og Jørn Henrik Petersen (1996). *Statutory and Supplementary Pensions. Implications for Welfare State Typologies*, forventes afsluttet og publiceret ultimo 1996.
- Lindberg, Niels (1951). *Idealer og Regler i anvendt Økonomi*, København: Nyt Nordisk Forlag.
- Løgstrup, Knud E. (1956). *Den Etske Fordring*, København: Gyldendal.
- Mennesket i centrum, Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (1953), København: Fremad
- Musgrave, Richard A. (1981). „Leviathan cometh - or does he?“, pp. 77-120 i H. Ladd og N. Tideman (eds.), *Tax and Expenditure Limits*, Washington: Urban Institute.
- Myrdal, Gunnar (1930). *Vetenskap och politik i nationalekonomien*, Stockholm.
- Niskanen, W.A. (1971). *Bureaucracy and representative Government*, Chicago.

Litteratur

- Baldwin, Peter (1990). *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875 - 1975*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, James M. (1991). „Potential and Limits of Socially Organized Humankind“, i J.M. Buchanan, *The Economics and Ethics*

- Pedersen, Jørgen (1958). "Hvad er en velfærdsstat?", *Det danske Magasin*, 5, pp. 103-112.
- Petersen, Jørn Henrik (1976). "Jørgen S. Dich som socialpolitisk teoretiker", *Danske Økonomer. Festskrift i anledning af Socialøkonomisk Samfunds 75 års jubilæum*, pp. 425-448.
- Petersen, Jørn Henrik (1985). *Den danske alderdomsforsørgelseslovgivnings udvikling. bind I. Oprindelsen*, Odense: Odense Universitets Forlag.
- Petersen, Jørn Henrik (1989). "Altersversicherung und Altersversorgung. Ein dänischer Kommentar anlässlich des deutschen Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes", *Deutsche Renten Versicherung*, nr.10/11, pp. 649-663.
- Petersen, Jørn Henrik (1990). "The Danish 1891 Act on Old Age Relief: A Response to Agrarian Demand and Pressure", *Journal of Social Policy*, 19, pp. 69-91.
- Petersen, Jørn Henrik (1996a). *Vandringer i Velfærdsstaten. 11 bidrag om velfærdsstatens legitimitet*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik (1996b). *Den danske alderdomsforsørgelse under forvandling*, under oversættelse til tysk.
- Rawls, John (1972). *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Rohde, Peter P. (1960). "Velfærdsstat og åndsliv", *Perspektiv*, 8, nr. 2, pp. 5-12.
- Steincke, K.K. (1912). *Almisse eller Rettigheder. En populær Kritik af vort Forsørgelsesvæsen og Hjelpekassesystem*, København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Steincke, K.K. (1913/14). "Almisse eller Rettigheder. Social Forsørg", *Tidsskrift for Arbejderforsikring*, 9, pp. 35-44.
- Steincke, K.K. (1920). *Fremtidens Forsørgelsesvæsen, I og II*, København: J.H. Schultz Forlag.